

UDK 330.342.151
Izvorni znanstveni članak
Primitljeno: 15. 09. 1989.

Mr. DRAGO NJEGOVAN,
Pedagoški fakultet u Osijeku

SOJINSKI ODNOSI U SOCIJALIZMU*

U radu se razmatraju aktuelni problemi svojinskih odnosa u socijalizmu, s posebnim osvrtom na Jugoslaviju. Naime, ekonomske reforme u nizu socijalističkih zemalja moraju, između ostalog, riješiti i pitanje neadekvatne, odnosno neefikasne svojinske strukture.

Pored prikaza načina »rješavanja« problema svojinskih odnosa u slučaju Sovjetskog Saveza, koji se podvodi pod termin socijalizacije kao etatizacije, i u slučaju Jugoslavije, za koju je karakteristično kretanje od etatizacije ka socijalizaciji i obrnuto, u radu se naročito elaboriše nesvojinska koncepcija »društvene svojine« u Jugoslaviji i ukazuje na njene negativne posljedice.

Autor naglašava nužnost pluralističke svojinske strukture za socijalističke zemlje i mješovite privrede koja takvu strukturu podrazumijeva. Razni oblici svojine su legitimni za modernizovani koncept socijalizma: društvena, državna, privatna, mješovita i drugi oblici svojine. Na kraju se ukazuje na značaj reprivatizacije kao jednog od načina normalizacije svojinskih odnosa u socijalizmu.

*) Rad predstavlja dio istraživačkih rezultata potprojekta »Zakon vrijednosti u funkciji upravljanja razvojem«, kojeg kao dio projekta »Fundamentalna istraživanja u ekonomiji« financira SIZ znanosti SR Hrvatske u razdoblju 1987—1990. godine.

Prvo pozitivno ukidanje privatne svojine, *grubi komunizam*, samo je, dakle, *pojavnii oblik* podlosti privatne svojine, koji hoće da se postavi kao *pozitivna zajednica*...

Ukidanje privatne svojine i komunizam nisu stoga ni u kom slučaju identični...
K. Marx

1. UVOD

Svojina je jedna fundamentalna, jedna kardinalna društvena kategorija. Od toga kako su uređeni svojinski odnosi (kao i odnosi vlasti) zavisi i ukupno uređenje nekog društva.

Budući da će u ovom radu biti riječi o problemu svojine u socijalizmu, neophodno je najprije pobliže odrediti njihove pojmove.

Sadržinu i suštinu svojine čini *prisvajanje* u vidu korišćenja i raspolaganja (A. Gams, 1988).

Svojina postoji samo u društvu: stoga je ona društvena kategorija. Poblizje određena, svojina je prvenstveno *ekonomska* kategorija zbog toga što je ona pobuda i cilj ekonomske djelatnosti. Međutim, prisvajanje (korišćenje i raspolaganje) se u društvu reguliše određenim pravilima, normama. Stoga je svojina značajna i kao *pravna* kategorija. Naime, svojina je u pravnom smislu skup pravnih normi koje regulišu prisvajanje.

U najopštijem smislu ta pravila donosi ili sankcioniše vlast. Vlast je pak mogućnost izdvojenog društvenog organa (države) da legitimno koristi silu u cilju poštovanja vladajućih pravila u društvu, pa i onih vezanih za svojinu.

Određenje socijalizma je kudikamo teže nego određenje svojine i vlasti, koje je doduše lapidarno ali i operabilno. Najmanje što možemo razlikovati kod socijalizma jeste teorija socijalizma (jedna i mnoge) i praksa socijalizma (ranosocijalistička društva i procesi socijalizacije izvan njih). Ovdje ćemo napraviti analitički kompromis kako bi socijalizam shvatili kao mogućnost. Socijalizam kao mogućnost ili moguć socijalizam, za razliku od realnog socijalizma još—ne—postojeći je socijalizam. Mogući socijalizam više se, za sada, oslanja na teoriju socijalizma nego na praksu ranosocijalističkih društava. S druge strane, on se više iskazuje u praksi socijalizma kao svjetskog procesa nego u praksi socijalizma kao svjetskog (ili pojedinog

društvenog) sistema. Njime je obuhvaćen i tzv. današnji socijalizam i tzv. današnji kapitalizam. Tim više ako ove pojmove shvatimo u analitičkom, a ne u ideološkom smislu.

Vežanost svojine za ekonomsku, a vlasti za političku sferu društva upozorava na potrebu još jedne napomene. Ona se tiče osnovnih propozicija mogućeg socijalizma: jedna je ekonomska efikasnost, druga je politička demokratičnost. Obije ove propozicije neophodni su uslovi tog mogućeg socijalizma, odnosno konstitutivni elementi njegovog pojma i njegove prakse. S druge strane, međusobni odnosi (dijalektika) svojine i vlasti, kao paradigmatičkih slučajeva ekonomije i politike, ekonomske i političke sfere, konstituišu društvene odnose mogućeg (i svakog) socijalizma, odnosno društva kao takvog. Da li će i koliko oni biti u skladu s osnovnim propozicijama mogućeg socijalizma zavisi od njihove artikulacije kao činilaca načina proizvodnje.

2. »RJEŠAVANJE« PROBLEMA SVOJINSKIH ODNOSA U SOCIJALIZMU

Podruštvljavanje, kao odlučujuća oznaka socijalizma, u dosadašnjoj istoriji ove društvene formacije, imalo je izrazito protivrečan karakter. Pored pozitivnih, njega odlikuju i involutivni procesi. To se posebno dobro vidi na problemu svojinskih odnosa i načinu njegovog »rješavanja«.

2.1. Slučaj Sovjetskog Saveza: socijalizacija kao etatizacija

Uspostavljanje državnosocijalističke svojine i plana kao njene osnovne unutrašnje karakteristike predstavlja, nasuprot privatnoj svojini, privatnom interesu i stihijnosti tržišta, bitno svojstvo svih »realno-postojećih« (R. Bahro) socijalističkih društava — počev od Sovjetskog Saveza do Kube i Angole.

Konceptualno, od Marxa na dalje, socijalizam i kapitalistička privatna svojina su inkompatibilni. Stoga je u svim socijalističkim revolucijama, kao prva mjera, odmah poslije osvajanja državne vlasti, slijedilo ukidanje privatne svojine kao dominantnog svojinskog oblika prethodnog kapitalističkog društva. Na koji način je to činjeno?

Najjednostavniji način ukidanja privatne svojine bila je nacionalizacija, tj. pretvaranje sredstava za proizvodnju u državnu svojinu, odnosno kolektivizacija pod egidom nove države. Međutim, »ukidanje kapitalističkog privatnog vlasništva moglo je za Rusiju imati tek *nezatno pozitivno*

značenje, jer je bilo malo kapitalističkog privatnog vlasništva, i ono je bilo daleko od toga da prožme sav nacionalni život.«¹ Pored toga pretvaranje privatne svojine u državnu (ma koliko država bila proleterska = »diktatura proletarijata«) još ne daje socijalizam. Naime, socijalizam znači socijalizaciju, područstvljavanje, a ne etatizaciju, podržavljenje.

Iako se može smatrati da je podržavljenje početni oblik socijalizacije (u početne oblike socijalizacije, prema Korsch, još spadaju i komunalizacija, zadrugarstvo i sindikalizam), odnosno da je državna svojina jedan oblik (početni) društvene svojine, ona ne može biti isključiva osnova socijalizma, već prije svega etatizma, tj. »birokratskog kolektivizma« (B. Rizzi).

Slijedeći problem s državnom svojinom u socijalizmu jeste taj što ona, baš kao i u kapitalizmu = »državni kapitalizam«, država i bitna privatnovlasnička svojstva: isključivi monopol svojine, najamni karakter radne snage itd. Međutim, ono što njoj nedostaje, u odnosu na državnu svojinu u kapitalizmu, jeste konkurencija i to konkurencija ne samo drugih oblika svojine nego i drugih svojinskih subjekata (titulara).

Tako dolazimo do situacije da državna svojina u socijalizmu češće pokazuje ono drugo, ružnije lice, lice privatne svojine,² odnosno do situacije kada »prvo pozitivno ukidanje privatne svojine« (podržavljenjem) vodi u »grubi komunizam« (čiji su oblici tzv. ratni komunizam, staljinizam, pa i »realni socijalizam«) koji ne može izbjeći »podlost privatne svojine« (K. Marx).

Lenjin je uočio ovu zamku i zato, na četvrtu godišnjicu oktobarske revolucije, piše: »Mi smo računali — ili će možda biti tačnije reći: mi smo pretpostavljali bez dovoljnog računa — da ćemo neposrednim zapovestima proleterske države moći organizovati državnu proizvodnju i raspodelu proizvoda komunistički — u sitnoseljačkoj zemlji. Život je pokazao da smo pogrešili. Potreban je niz prelaznih stepena: državni kapitalizam i socijalizam, da bi se radom u toku dugog niza godina pripremio prijelaz ka komunizmu.«³

1) R. Bahro, *Alternativa. Kritika realnog socijalizma*, Globus, Zagreb 1981, str. 21.

2) M. Pečuljić ispravno zapaža da »državna svojina pokazuje dva svoja lica. Ona je s jedne strane jedan vid, oblik socijalizovane, područstvljene svojine. S druge strane državna svojina, po svom najdubljem biću, još je uvek privatnog karaktera.« — *Društvena svojina u Jugoslaviji*, zbornik radova, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, Beograd 1986, str. 142.

3) V. I. Lenjin, *Dela*, IMRP: Jugoslavijapublik, Beograd tom 34, str. 318.

Poslije kratkog, tada uspješnog i još uvijek inspirativnog, perioda NEP-a, u kome se odustalo od »socijalizacije etatizacijom«, nastupio je staljinistički zaokret. Uspostavljena je sveobuhvatna državna svojina s centralističkim i detaljističkim direktnim planiranjem. Zakon vrijednosti uvršten je u »pokojne ekonomske zakone« (J. V. Staljin). »Podlost privatne svojine« potpuno je trijumfovala. Marxovo upozorenje da ukidanje privatne svojine i komunizam ni u kom slučaju nisu identični, u socijalističkim zemljama nije respektovano.

Socijalistička društva su, polazeći od pretpostavke boljševičke i staljinističke ideologije, stalno pokušavala da blokiraju zakon vrijednosti i da sav privredni, a onda i ostali društveni život, podrede sveobuhvatnom planu na bazi državne svojine, koji je uspostavljen voljom (= voluntarizam) politbirokratskog državno-partijskog vrha. Posljedice tog nastojanja nisu bile negativne samo za ekonomiju. U svim slučajevima, a posebno u slučaju Sovjetskog Saveza, pokazalo se da »ono društvo koje pokušava da blokira zakon vrijednosti nezabildano završava u neograničenom despotstvu vlasti političke birokratije«.⁴

U Sovjetskom Savezu, i drugim zemljama, nije uvažena ni Korschova distinkcija između podržavljenja i podruštvljenja, odnosno distinkcija između državne i društvene svojine,⁵ već je između njih uspostavljen identitet — isti onaj identitet koji je uspostavljen između etatizma i socijalizma. Na taj način je, između ostalog, izvršena kompromitacija i samog pojma socijalizma, kao uostalom i pojma marksizma (i humanizma uopšte).

22. Slučaj Jugoslavije: od etatizacije do socijalizacije, i natrag

Jugoslavenski put ukidanja privatne svojine, kao i u drugim slučajevima — *mutatis mutandis*, ponovio je sovjetsko iskustvo. Uspostavljena je, po istom obrascu, državna svojina u industriji i dijelom u poljoprivredi, kolektivna (SRZ) i lična svojina pod državnim nadzorom u poljoprivredi itd. Socijalizacija se odvijala kao etatizacija.

Otrežnjenje od pijanstva državnosocijalističke svojine kao baze »izgradnje« socijalizma došlo je tek kada se manji etatizam (jugoslavenski) sudario sa većim etatizmom (sovjetskim) 1948—1950. godine. Tada je reaktuelizovana koncepcija o deetatizaciji kao putu pretvaranja državne u društvenu svojinu, odnosno koncepcija (izvorno Marxova) o podruštvljavanju svojine, politike, odbrane itd.

Teorijski i strateški, ova koncepcija bila je ispravna. »Jedini« problem njene realizacije bio je u tome što se ona temeljila na ideji socijalizma kao monolitnog (beskonfliktnog) društva i ideji o izgradnji socijalizma (u jednoj zemlji), a to su ideje koje izvorno pripadaju staljinističkoj ideologiji. Otuda je »proizašla« i »pozicija« Jugoslavije kao Pijemonta socijalizma (kasnije pokreta nesvrstanih), u interpretaciji njenih vođa i niza posmatrača sa strane.⁶ Da je bila nezasnovana pozicija, pokazalo se čim je model udruženog rada i integralnog samoupravljanja, koji se temelji na jednoj invalidnoj interpretaciji društvene svojine (o kojoj će tek biti riječi), dovršen, što znači i doveden do apsurdna, te kad su »presušili« inostrani izvori akumulacije (i potrošnje) — devizni krediti.

Ideje o socijalizmu kao prelaznom periodu i socijalizmu kao svjetskom procesu (koji se, dakle, zbiva i u Jugoslaviji) više su služile kao legitimacijski osnov stacioniranja vlasti polit-birokratskog sloja, nego kao ideje korespondentne konceptu socijalizacije svojine i društvenih odnosa uopšte, tj. kao ideje podobne za ozbiljenje.

U jugoslavenskom slučaju demokratizacija društvenih odnosa se realizovala kao decentralizacija, decentralizacija kao policentrična etatizacija, a socijalizacija (odnosno deetatizacija) kao (prikrivena) reverzibilna etatizacija, monopolska kolektivizacija i, ne na posljednjem mjestu, kao privatizacija. U krizi osamdesetih godina posebno je izražen i proces policentrične etatizacije privrede.⁷

»Samoupravni socijalizam« dospio je do »socijalističkog samoupravljanja«, a samoupravljanje do fasade za dominaciju otuđenih centara privredne i političke moći,

6) Vidi na primjer egzaltacije niza marksističkih mislilaca jugoslavenskim otporom Staljinu i uvođenjem samoupravnog »eksperimenta«.

7) J. Županov u knjizi *Marginalije o društvenoj krizi* (Globus, Zagreb 1983, str. 67) zapaža: »Čini se da se, osobito u posljednje vrijeme, državna intervencija sve više vrši na *ad hoc* osnovi, u obliku vatrogasnih intervencija, i da se od tog *ad hoc* intervencionizma sve više stvara sistem (moglo bi se čak govoriti i o *ad hoc* etatizmu)«.

4) B. Kidrič, *Socijalizam i ekonomija*, Globus Zagreb 1979.

5) U radu *Što je socijalizacija?* on piše da »puko podržavljenje ne može po sebi biti priznato socijalističkim podruštvljenjem (socijalizacijom)«. — Vidi: K. Korš, *Spisi o socijalizmu i marksizmu*, Svjetlost, Sarajevo 1978, str. 74.

skoncentrisane u državno-partijskom kompleksu.⁸ Budući da je državna partija preko partijske države »uvela« samoupravljanje (najprije kao »radničko«) logično je što ga danas (u krizi »ukida«, mijenjajući mu smisao i značenje. Po analogiji, isto vrijedi i za društvenu svojinu.

Koliko je istina da društvene svojine nema bez samoupravljanja, toliko je istina da ni samoupravljanja nema bez društvene svojine. Današnje dokaze o nepostojanju društvene svojine lako možemo izvesti preko dokaza o nepostojanju samoupravljanja, ali i direktno. Vrijedi i obrnuto, dokaze o nepostojanju samoupravljanja lako izvodimo iz dokaza o nepostojanju društvene svojine, ali i direktno.

Koliko ima proklamovanog samoupravljanja i proklamovane društvene svojine, toliko ima i proklamovanog socijalizma. Ako njega ima malo (u Jugoslaviji i drugim zemljama koje se nazivaju socijalističkim), to još ne znači da socijalizma nema ni malo, odnosno da je sa socijalizmom završeno. Ovdje se radi o krizi, krahu jednog modela socijalizma. Od socijalizma ne treba odustati, treba se okrenuti novom modelu, novom valentnijem tipu socijalizma, u kojem će mnogi aspekti, pa i svojinški odnosi, biti drugačiji nego do sada. Prije nego što pristupimo konceptualizaciji novog tipa socijalizma i njemu primjerenih svojinških odnosa, prikazaćemo problem društvene svojine u Jugoslaviji.

3. PROBLEM »DRUŠTVENE SVOJINE« U JUGOSLAVIJI

Kao i samoupravljanje, i društvena svojina je u krizi u Jugoslaviji. Prema nalazima M. Labusa »društvena svojina se polako pretvara u grupnu svojinu. Umesto odumiranja svojine i njenog pretvaranja u nevladničku kategoriju u praksi nastaje svojinški monopol radnih kolektiva i državnih organa. To je osnovni problem društvenog vlasništva. Sve ostalo su njegove prateće ili sporedne manifestacije. Zato je potrebno postaviti ključno pitanje — zašto se to dešava?«⁹ Doista, zašto?

3.1. Konceptija društvene svojine se ne ostvaruje

Radikalno »negiranje« državnosvojinškog odnosa u Jugoslaviji teklo je paralelno s radikalnim »afirmisanjem« društve-

no-svojinškog odnosa, kojim se »prevazilazi« svojinški odnos kao takav, uz suštinsko ograničavanje privatne svojine (ograničeno zemljišno vlasništvo za individualne poljoprivrednike), ograničen broj zaposlenih u privatnom sektoru tzv. male privrede, proizvodna i (destimulativna) poreska politika itd.).

Međutim, ideološko-politički i ustavni koncept svojinških odnosa se ne ostvaruje. I dalje je veoma snažna (ponegdje i dominantna) pozicija državnog i privatnog u svojinškim odnosima, koja je — dakako — nelegalna. Može se reći da u Jugoslaviji danas u stvarnosti paralelno egzistiraju ova tri osnovna oblika svojine:

- državna,
- društvena, i
- privatna svojina.

Državna svojina je manje ili više prikriena, društvena je ugrožena, a privatna dijelom legalna (ona stagnira), a dijelom nelegalna (ona napreduje).

Društvena svojina je načelno dominantni oblik svojine i ona je posebno (zakonski) zaštićena. Tako po članu 3. Zakona o udruženom radu iz 1976. godine proglašeni su protivzakonitim »svako potčinjavanje čovjeka i eksploatacija tuđeg rada, svaki oblik upravljanja... i svaki oblik raspodjele, koji izopačavaju socijalističke samoupravne društvene odnose u vidu prisvajanja društvenih sredstava i rezultata rada uspostavljanjem monopola na državno-svojinškoj, grupno-svojinškoj ili privatno-svojinškoj osnovi...« Međutim, u stvarnosti se prisvajaju društvena sredstva baš na bazi državno-svojinškog, grupno-svojinškog i privatno-svojinškog monopola. S jedne strane, umanjuje se tzv. supstanca društvenih sredstava, a s druge strane, prema tačnom zapažanju M. Pečujlića, »novostvoreno bogatstvo ni ne uspeva da se pretvori u društvenu svojinu.«¹⁰

Zašto je i kako je došlo do ovakvog »statusa« društvene svojine u Jugoslaviji? Odgovor se krije već u samoj koncepciji društvene svojine, na osnovu koje je ona »konstituisana«. Radi se o tzv. nesvojinškoj koncepciji društvene svojine.

3.2. Nesvojinška konceptija društvene svojine

Nesvojinška konceptija društvene svojine oblikovana je šezdesetih i početkom sedamdesetih godina. Svoje potpuno uobli-

8) Vidi kod Županova: *Marginalije...*

9) M. Labus, *Društvena ili grupna svojina*, Naučna knjiga, Beograd 1986, str. 5.

10) Vidi: *Društvena svojina u Jugoslaviji*, str. 141.

čenje ova koncepcija dobila je s Ustavom iz 1974. i Zakonom o udruženom radu iz 1976. godine.

Prema Ustavu iz 1974. godine socijalističko društveno uređenje SFRJ zasniva se na *vlasti* radničke klase i svih radnih ljudi i na *odnosima* među ljudima kao slobodnim i ravnopravnim proizvođačima... *Osnovu* tih *odnosa* čini društveno-ekonomski položaj radnog čovjeka koji mu omogućuje da radeći sredstvima u *društvenoj svojini*... ostvaruje svoj lični interes...

U skladu s naprijed navedenim, Ustav konstatuje da neprikosnovenu osnovu položaja i uloge čovjeka čine:

- društvena svojina sredstava za proizvodnju »koja isključuje povratak bilo kog sistema eksploatacije čovjeka«...,
- oslobađanje rada...,
- pravo na samoupravljanje...,
- itd.

Nesvojinjska koncepcija društvene svojine u Ustavu je eksplicitno izražena. Naime, u njemu se polazi od toga da »niko nema pravo svojine na društvena sredstva za proizvodnju«. Ovaj stav iz Osnovnih načela, III, ponavlja se i u st. 2. čl. 12. Ustava (»Niko ne može steći pravo svojine na društvena sredstva...«), kao i u nekim drugim članovima Ustava i ZUR-a.

Teorijskom oblikovanju nesvojinjske koncepcije društvene svojine najveći doprinos dao je E. Kardelj, koji je najpredušnije uticao i na ustavna i zakonska rješenja. U radu *Samoupravljanje i društvena svojina* on piše: »Sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini pripadaju svakome ko radi kao najvažniji objektivni uslov njegovog rada i njegove slobode, kao radnika i kao stvaraoca. Ali, prema tim sredstvima niko ne može imati nikakva privatno-sopstvenička prava. U tom smislu društvena svojina je i svačija i ničija.«¹¹ Do formulacije o društvenoj svojini koja je »i svačija i ničija«, Kardelj je došao na osnovu shvatanja da se radi o društvenoj kategoriji »koja služi svima kao baza za rad i prisvajanje na osnovi rada.«¹²

Slično Kardelju, o društvenoj svojini pisao je i M. Popović: »Kod nas se ne radi ni o čijem vlasništvu. Vlasništva uopće nema. Ne radi se o nečijem profitu, profita nema.«¹³

11) E. Kardelj, *Samoupravljanje i društvena svojina*, BIGZ, Beograd 1970, str. 47.

12) Isto, str. 14.

13) M. Popović, *Društveno-ekonomski sistem*, Beograd 1964, str. 100.

Nesvojinjsku koncepciju društvene svojine prihvatili su (što iz ubjedenja, što iz drugih razloga = »društvena klima« itd.) i brojni profesionalni teoretičari, profesori univerziteta — pravnici, ekonomisti itd.¹⁴

Naravno, bilo je i onih koji su osporavali naučnu validnost ove koncepcije (A. Gams, I. Maksimović...).

3.3. Neodrživost nesvojinjske koncepcije društvene svojine

Ekonomske posljedice odnosno praktični »rezultati« nesvojinjske koncepcije društvene svojine poznati su. O njima najbolje svjedoči sadašnja kriza i kolaps društvenog sektora privrede. Oni nisu ni mogli biti drugačiji s obzirom na tezu da je društvena svojina »i svačija i ničija«.

Naime, prema vladajućoj (i neostvarenoj) koncepciji, neizostavni elementi ekonomskog bića društvene svojine su:

- slobodan pristup društvenim sredstvima pod jednakim uslovima,
- prisvajanje prema rezultatima rada,
- efikasna upotreba poslovnih sredstava, koja vodi uvećavanju bogatstva u društvenoj svojini.

Prilikom realizacije koncepcije društvene svojine, ovi elementi poprimili su suprotan predznak. Društvena svojina se nužno pretvara u grupnu svojinu (a prisutni su i procesi etatizacije¹⁵ i privatizacije¹⁶), jer u postojećem privrednom sistemu osnovne ekonomske institucije, kao i političke, zahtijevaju monopolizovanu upotrebu društvenih sredstava. Tako neizostavni elementi ekonomskog bića društvene svojine izostaju (a da se ne krše zakonski propisi):

14) A. Gams u svom kapitalnom djelu *Svojina* (prvo izdanje 1987, drugo izdanje 1988) navodi imena J. Đorđevića, R. Lukića, L. Gerškovića, Finžgara, M. Vedriša, N. Baloga, M. Samarđije, A. Vacića, M. Koruća, T. Vlaškalića...

15) J. Zupanov ističe da je »u naše privredne organizacije ugrađena orijentacija prema državi, a ne prema tržištu« te da »i sami OUR-i zavijaju državu i dovode je na scenu. Što god država više intervenira, to OUR-i više očekuju dalju intervenciju. I obrnuto, što privreda više očekuje državnu intervenciju, to i država intervenira.« — *Marginalije*..., str. 66.

16) P. Radulović zapaža: »Praktično, danas se ljudi ponašaju grupnosvojinjski zapošljavaju svoje familije, daju kojekakve beneficije, a pravo prema društvenoj svojini, u stvari svojini svih Jugoslavena, svodi se na pravo iz doba feudalizma kada su pravne norme propisivali pojedinci, ili moćne porodice.« — *Društvena svojina u Jugoslaviji*, str. 62.

— dolazi do zatvaranja radnih organizacija za prijem novih radnika,

— za isti kvalitet i količinu rada radnici primaju različite lične dohotke (tzv. položajna raspodjela¹⁷), i

— sredstva društvene akumulacije koja se interno akumuliraju, investiraju se po pravilu u sopstvenu radnu organizaciju bez obzira što bi u drugoj radnoj organizaciji dala bolji ekonomski rezultat.¹⁸ Prema tome, pod institucionalnim pretpostavkama Ustava iz 1974. godine i iz njega izvedenih sistemskih zakona, nesvojsinska koncepcija društvene svojine je neostvariva i neodrživa: sistem dozvoljava da *grupni interes* bude »iznad opšteg interesa za punom zaposlenošću i raspodelom prema radu«.¹⁹

Nesvojsinska koncepcija društvene svojine u najdubljoj svojoj osnovi ima tezu o socijalizmu kao negaciji robne proizvodnje. I sam OOUR, kao osnovni organizacioni oblik udruživanja rada i društvenih sredstava, koncipiran je po modelu Marxove robne asocijacije slobodnih proizvođača, što je u socijalizmu neostvarivo. I tako dalje.

Iako su slabosti nesvojsinske koncepcije društvene više nego očigledne, navešćemo — ne samo kao ilustraciju prethodnog stava — još dva kritička mišljenja. M. Labus smatra da je ona »bila usmerena ka eliminisanju subjekta društvene svojine sa naivnim uverenjem da će se time automatski neutralisati grupno-svojsinski monopol«²⁰ S druge strane, prof. A. Gams ističe da je glavna slabost nesvojsinske koncepcije društvene svojine što polazi slijedeći Rousseaua, Proudhona i buržoaske pravnike prošlog stoljeća) od teorijski pogrešne, a istorijski netočne, konstatacije da je pravo svojine istovjetno s privatnom svojinom.²¹

Iz svega zaključujemo da je neophodna revizija svojsinskih odnosa i revizija koncepcije društvene svojine.

17) Na aporije raspodjele prema radu i tzv. položajnu raspodjelu ukazao sam u radu *Društvena reprodukcija i raspodjela u socijalizmu* (Zbornik radova Samoupravljanje i raspolaganje viškom rada sa Znanstvenog skupa »Prvi radnički savjet«, Split 1987.).

18) Prema: M. Labus, *Društvena ili grupna svojina*, str. 12-13.

19) Isto, str. 13.

20) Isto, str. 29.

21) Vidi: A. Gams, *Svojina*, str. 278. Možemo dodati i Kovačevo mišljenje: »Društvena svojina predstavlja naime osnovnu kategoriju eshatološkog poimanja socijalizma i predstavlja ujedno najjaču polugu političke manipulacije i dominacije nad preduzećem i pojedincem.« — B. Kovač, *Privatizacija i preduzetništvo kao pravci reforme*, str. 115.

4. NA PLURALISTIČKOJ SVOJINSKOJ STRUKTURI U SOCIJALIZMU

Velika ekonomska kriza socijalizma 80-tih godina, koja se po nizu parametara može mjeriti sa velikom ekonomskom krizom kapitalizma 30-tih godina, nametnula je radikalne reformske zahvate u nizu socijalističkih zemalja. Dubina i sveobuhvatnost krize zahtijeva radikalnost i sveobuhvatnost reforme. To se posebno odnosi na svojsinske odnose. Naime, fetišizacija svojine u socijalizmu dovela je između ostalog do toga da je »potpuno izgubljena povezanost svojine, kontrole i snosivosti rizika između države, preduzeća i pojedinca«.²²

Teorija »reformnog socijalizma« i sami pokušaji reformi ukazuju da socijalizam mora postati reform-socijalizam.

4.1. Koncept mješovite privrede u socijalizmu: pluralizam svojskih oblika

Koncept mješovite privrede u socijalizmu podrazumijeva postojanje raznih oblika svojine, odnosno njihovo omogućavanje. U jednoj ranijoj prilici ukazali smo da je pluralistička svojsinska struktura legitimna za socijalizam²³. Na temelju nje jedino je moguće uspostavljanje *mješovite privrede* kao *opšteg obrasca* privrede modernih društava.

Tim konceptom mora se uspostaviti dinamički pluralitet svojsinskih oblika dinamičkog karaktera na osnovu načela pluralizma — kojim se pluralitet društveno i politički (ustavno i ideološki) priznaje. Dinamičnost u svojsinskim odnosima prije svega znači mogućnost legalnog prelaska jednog svojsinskog oblika u drugi i mogućnost legalnog prelaska prava svojine s jednog subjekta (titulara) na drugog.

Pluralitet svojsinskih oblika postao je u socijalizmu i onda kada se u njemu nije uvažavalo načelo pluralizma. U vrijeme tzv. ratnog komunizma (1918—1921) postojalo je tržište proljoprivrednih proizvoda u velikim gradovima (koji bi bez njega umrli od gladi); u vrijeme staljinističkog centralno-planskog sistema postojalo je tzv. kolhozno tržište itd. Međutim, taj pluralitet bio je deformisani pluralitet zbog toga što je bio nelegalan. Uzroci njegove deformisanosti nalazili su se u političkoj sferi, tj. u sveobuhvatnoj dominaciji vladajućeg političkog faktora nad ekonomijom

22) B. Kovač, *Privatizacija...*, str. 112.

23) Vidi u D. Njegovan, *Društvena reprodukcija...*, isto.

jom i društvom u cjelini. Taj faktor nije polazio od načela pluralizma, već obrnuto — od načela monizma (monolitizma prema unutra i monopolizma prema vani).

Ne treba posebno naglašavati da dominantni, monopolistički politički faktor u ekonomskoj oblasti ne uspostavlja presudno ekonomski tip racionaliteta već presudno politički tip racionaliteta. Pod takvim tipom racionaliteta ekonomija ne može uspješno da funkcioniše. Naime, dominacija političkog monopola (nužno nedemokratskog) nad ekonomijom, s deformisanim svojinjskim odnosima, proizvodi (već je proizvela!) krizu socijalizma — u ekonomskom, političkom i civilizacijskom smislu.

U okviru pluralističke svojinjske strukture »reformom socijalizma« svaki svojinjski oblik mora imati svoj *status*.

4.2. Status društvene svojine

Kao što je već istaknuto bitno obilježje socijalizma je podružljavanje, a to znači i podružljavanje svojine. Prema tome, odlika socijalizma je i društvena svojina.

Pravo uspostavljanja društvene svojine, dok je svojina (koja stvarno mora biti podijeljena svojina tj. kolektivna svojina preduzeća koja je kontrolisana od države kao predstavnika društva)* moguće je ako se pođe od pretpostavke (koja je zapravo činjenica) da društvena svojina nije apsolutni, a ni dominantni oblik svojine u društvu koje hoće biti socijalističko.

Svođenje postojeće »društvene svojine«, koja se dijelom iskazuje kao grupna, a dijelom kao državna, uz djelimično iskazivanje i kao privatne svojine, na pravu mjeru — vodi mogućnosti stvarnog mjerenja ekonomskih i društvenih učinaka ovog, ali i drugih oblika svojine. Time odnosi među oblicima svojine, pa onda i među njihovim titularima, postaju jasniji, čistiji i društveno prihvatljiviji.

Zaštita društvene svojine, kao i svakog drugog oblika svojine, jedino je moguća ako titulari svojine i društvo u cjelini znaju kome su konkretni oblici (njihovi privredno-subjektivni i drugi dijelovi) pripadni. Naime, nemoguće je ekonomisanje

(pa i zaštita koja u ekonomisanje spada) ako nije jasno s čime se ekonomiše. Ekonomisanje radom jeste suština ekonomisanja, kao i ekonomisanje vremenom. Ono znači i ekonomisanje svojinom koja je, dakako, samo jedan u prošlosti materijalizovani rad, a on nije »i svačiji i ničiji«. To što se ne radi o živom radu, ništa ne mijenja na stvari.

4.3. Status državne svojine

Očigledno je da u pluralističku svojinjsku strukturu socijalizma uključujemo i državnu svojinu.

Zalaganje za uspostavljanje državne svojine u društvu čiji su oficijelni predstavnici decenijama hipokritski sijali iluzije kako država odumire, kako svojina odumire itd., može izgledati uzaludno. Ali, sveobuhvatna kriza jugoslovenskog društva, i socijalizma uopšte, razbila je niz iluzija pa i onu o odumiranju države i odumiranju svojine. Uostalom, možemo se lako podsjetiti Marxovog i Engelsovog stava iz *Komunističkog manifesta* da »ono što čini odliku komunizma nije ukidanje svojine, nego ukidanje buržoaske svojine«. Koliko se tek ovaj stav odnosi na »prvu fazu komunizma«, na socijalizam, koji tek izlazi iz »utrobe starog društva«! Naravno, jugoslovenski »dežurni marksisti« mogli su, za izvjesno vrijeme, »dokazivati« kako su otišli dalje od Marxa i onemogućavali svako racionalno i logično raspravljanje o prirodi svojinjskih odnosa u ranosocijalističkom društvu, nudeći norme, ideale umjesto realno postojećih prilika. Međutim, prilike su ipak ukrotile »teoriju« »samoupravnog socijalističkog sistema zasnovanog na društvenom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju i vlasti radničke klase«.

Naime, radikalna društvena reforma se ne svodi na »poboljšavanje« postojećeg modela: ona podrazumijeva novi tip socijalizma. A novi tip socijalizma je bitno različit od starog. Stoga on mora da u igru svojinjskih odnosa uključi i (prebrzo isključenu zvanično, a uključenu nezvanično) državnu svojinu.

4.4. Status privatne svojine

Društveno, političko, ustavno i zakonsko, odnosno praktično priznavanje privatne svojine u socijalističkim zemljama ne može se svesti na priznavanje postojeće privatne svojine, nego na generalno priznavanje mogućnosti njene egzistencije, odnosno priznavanje mogućnosti privatne svojine kao takve.

*) Podijeljenost svojine očituje se po subjektima (a to su oni koji prisvajaju predmet svojim), po predmetu (razni predmeti svojine nameću i razne režime prisvajanja) i po sadržini (javna dobra, reproduktivna dobra itd.). U slučaju društvene svojine primarni subjekt bi bio radni kolektiv, a sekundarni društvo u liku države.

Ukoliko se i drugi oblici svojine, uključujući i »društvenu«, mogu na legalan način pretvarati u privatnu svojinu, utoliko je ona priznata.

Budući da mogućnosti privatne svojine nisu apsolutne, kako je već pokazala istorija kapitalizma, mi ne možemo znati kolike su i kakve te mogućnosti u socijalizmu dok se one i okvirno društveno ne o-nogučće.

4.5. Ostali oblici svojine

Pored društvene, državne i privatne svojine u pluralističkoj strukturi socijalizma neophodna je egzistencija ostalih svojinskih oblika. U tom kontekstu kao posebno važna i dominantna iskazivače se *mješovita svojina*, objedinjena u preduzetničkom subjektu, u pluralističkoj svojinskoj strukturi socijalizma.

5. OSVRT NA TEZU O REPRIVATIZACIJI SVOJINE U SOCIJALIZMU

Tezu o reprivatizaciji društvene svojine u Jugoslaviji danas zastupaju B. Kovač, D. Veselinov, V. Gligorov, A. Gams i neki drugi autori.

Argumentacija koju navodi B. Kovač²⁴ za reprivatizaciju društvene svojine, u okviru reformnog socijalizma, podrazumijeva dovođenje privatne svojine u mogućnost, a ne jednostavni transfer jednog oblika u drugi. Naime, ovaj autor smatra da je privatizacija mehanizam društvene reforme koji se dopunjuje preduzetništvom kao faktorom prestrukturiranja. On u programu reprivatizacije društvene svojine polazi od tri-sektorskog modela svojine:

- 1) javni sektor s državnom imovinom,
- 2) mješoviti sektor, i
- 3) privatni sektor.

S druge strane, preduzetničko političko ekonomski program usmjeren je na dva područja:

- 1) osnivanje novih preduzeća u okviru privatnog i javnog sektora, i
- 2) razvoj unutrašnjeg preduzetništva u okviru postojećih preduzeća.

Teza o reprivatizaciji ne može biti maksimalistička, odnosno ne može stajati u osnovi zahtjeva za apsolutnom reprivatizacijom. To bi protivrječilo konceptu

mješovite privrede. Naime, kakav će pluralitet svojinskih oblika biti u društvu koje je utemeljeno, odnosno koje će biti utemeljeno na načelu pluralizma ne možemo znati unaprijed, mada naučna saznanja kao i postojeći primjeri ukazuju na njegove razmjere.

Teza o reprivatizaciji nije inkompatibilna s tezom o deprivatizaciji (na kojoj se zasniva dosadašnja istorija društva koja su se samonazivala socijalističkim). Ona je druga strana iste medalje. Prema tome, teza o reprivatizaciji ne znači odustajanje od socijalizma, odnosno socijalizacije svojine (i društvenog života uopšte, pa i političke sfere).

Teza o reprivatizaciji treba da znači normalizaciju, tj. zvanično uspostavljanje stvarnih (pluralističkih) odnosa u području svojine, odnosa primjerenih stvarnim potencijama (ekonomskim prije svega) postojećih oblika svojine.

Iako je privatno-svojinjsko preduzetništvo osnov robne proizvodnje, kako točno tvrdi A. Gams, to još ne znači da robna proizvodnja isključuje redefinisano društvenu svojinu. Kovač smatra da »političko ekonomski društvena i privatna svojina nisu alternativni svojinski oblici dva historijski antagonistička sistema (kapitalizma — socijalizma) nego su u određenom smislu komplementarni, međutim u obrnutom smislu od uobičajenog poimanja (»autonomnost« ekonomije i »privatnost« svojine kompenzira »društenost« u političko pravnom sistemu koji sankcionira ekonomsku svojinu).«²⁵ Ovaj autor precizira svoju poziciju na slijedeći način: »Privatizacija je prema tome prvi stepen konkretizacije ekonomske reforme jer upravo privatna svojina, kapital i preduzetništvo čine logički krug tržišne privrede pri čemu je ekonomska privatizacija svojine uvek kompenzirana demokratizacijom političko pravne sfere i socijalizacijom participativne (samoupravne) demokratije u preduzeću i u okviru socijalne države.«²⁶

Kretanje ka pluralističkoj i međusobno konkurentnoj svojinskoj strukturi u socijalizmu procesom razgraničavanja nosilaca svojinskih prava uz njihovo načelno i stvarno nediskriminisanje od strane političkog faktora (država) može predstavljati put izlaska iz ekonomske krize. Demokratizacija političke sfere treba da omogući da politička intervencija u ekonomiji ne bude u suprotnosti s objektivnim ekonomskim zakonima, da ne bude kočnica razvitka proizvodnih snaga bez čije razvijenosti humaniji društveni odnosi nisu mogući.

24) B. Kovač, Privatizacija... str. 117—118. i 128.

25) Isto, str. 115.

26) Isto, str. 116.

L I T E R A T U R A

1. *Bahro, R.*: Alternativa. Kritika realnog socijalizma, Globus, Zagreb 1981.
2. *Gams, A.*: Svojina, Naučna knjiga, Beograd 1988, 2 izdanje.
3. *Kardelj, E.*: Samoupravljanje i društvena svojina, BIGZ, Beograd 1970.
4. *Kidrič, B.*: Socijalizam i ekonomija, Globus, Zagreb 1979.
5. *Korš, K.*: Spisi o socijalizmu i marksizmu, Svjetlost, Sarajevo 1978.
6. *Kovač, B.*: Privatizacija i preduzetništvo kao pravci reforme, u: Privreda u reformi, Savez ekonomista Jugoslavije i Ekonomika, Beograd 1989.
7. *Labus, M.*: Društvena ili grupna svojina, Naučna knjiga, Beograd 1986.
8. *Lenjin, V. I.*: O četvrtoj godišnjici Oktobarske revolucije, u: Lenjin, Dela, tom 34. Institut za međunarodni radnički pokret i Jugoslavijapublik, Beograd 1976.
9. *Njegovan, D.*: Društvena reprodukcija i raspodjela u socijalizmu, u: Zbornik radova Samoupravljanje i raspolaganje viškom rada, Split, 1987.
10. *Pečujlić, M.*: Svojina — teorija i stvarnost, u: Zbornik radova Društvena svojina u Jugoslaviji, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, Beograd 1986.
11. *Popović, M.*: Društveno-ekonomski sistem, Beograd 1964.
12. *Radulović, P.*: O posledicama pogrešnog shvatanja društvene svojine, u: Zbornik radova Društvena svojina u Jugoslaviji, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, Beograd 1986.
13. *Zakon o udruženom radu iz 1976. godine.*
14. *Zakon o preduzećima iz 1989. godine*
15. *Županov, J.*: Marginalije o društvenoj krizi, Globus, Zagreb 1983.
16. *Ustav SFRJ iz 1974. godine.*

Drago Njegovan, M. A.

S u m m a r y

OWNERSHIP RELATIONS IN SOCIALISM

This paper deals with the existing problems of ownership relations in socialism, paying special attention to Yugoslavia. Economic reforms of many socialist countries must solve, among other problems, the question of unacceptable and inefficient ownership relations.

The paper presents the method of »solving« property relations in the U.S.S.R., which are defined with the term socialization i.e. state socialism, and in Yugoslavia, known for its changes from state socialism into socialization and vice versa. The non-ownership concept of »social property« in Yugoslavia has been specially elaborated, pointing at its negative consequences.

The author emphasizes the necessity of having pluralistic ownership relations in socialist countries, as well as the joint economy that usually accompanies such relations. Various forms of ownership become legitimate in the modernized concept of socialism, e.g.: social property, state, private, joint and other forms of property. Finally, the importance of reprivatization is stressed as one of the ways of normalizing socialist ownership relations.